

Πολυπολιτισμικές αναφορές και επισημάνσεις από την εμπλοκή του ελληνικού ανθρωποχώρου στη λογοτεχνία της εποχής μας

Ιωάννης Ν. Βασιλαράκης

(Αναπληρωτής Καθηγητής στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του ΔΠΘ)

*Κάποτε νιώθω νά'μαι ανάμεσα σ' αυτούς που δε γνώρισα ποτέ.
Οδυσσεάς Ελύτης, *Εκ του πλησίον**

*Στο βάθος του Αγνώστου, για να βρούμε κάτι καινούριο!
Charles Baudelaire, «Το Ταξίδι» (*Τα Άνθη του Κακού*)*

Ο «Άγνωστος... *Εκ του πλησίον*». Ασυνήθιστη συνάρτηση δύο εννοιών που, από πρώτη ματιά, φαίνονται ασυμφιλίωτες και ασύμβατες.

Ό,τι ακολουθεί, ψάχνεται να διασυνδέσει και να φέρει κοντά κάποια δεδομένα σωμάτων και αισθήσεων, που η Ιστορία και η γλωσσολογοτεχνική μαρτυρία τα κρατούν συχνά σε **διαρκή διεκκυστίδα διαπάλης**, προς μια κάποια **συνάντηση** ανθρώπων και λαών. Το «παράδειγμα» εδώ της Ελλάδας ως κέντρου και της γαλλικής κουλτούρας ως επίλεκτου «παρατηρητή» της, προφανώς δεν παραβλέπει ούτε υποτιμά τις δυνατότητες και άλλων περιπτώσεων **συν-διαπολιτισμικότητας**...

Αρχίζω μ' ένα μικρό απόσπασμα του André Gide, που πολλοί «ξένοι» θα το έβλεπαν και για δικό τους:

«Με ξενίζει τόσο λίγο που είμαι εδώ. Όλα μού φαίνονται τόσο γνώριμα, εδώ μού φαίνομαι τόσο φυσικός. Το τοπίο αυτό το μη ξενότροπο, το κατοικώ με πάθος. Αναγνωρίζω τα πάντα, είμαι σα στο σπίτι μου: Είναι η Ελλάδα»¹.

Κάτι αντίστοιχο διαβάζω και στον Jean-Louis Barrault: «Εξοικειώθηκα τόσο ερωτικά με την Ελλάδα ώστε αναγνώρισα τους τόπους της όταν κατάφερα να την επισκεφτώ»².

Ο ίδιος πάλι André Gide χρησιμοποιεί κάπου αρνητικά μια έκφραση που τη δανείστηκε από τα Αρχαία ελληνικά. Μιλά για το «esprit artère», το άπτερο πνεύμα, αυτό που δεν μπορεί να πετάξει, που μένει καθηλωμένο στους παλιούς τρόπους ή τις άκαμπτες συνήθειές του.

Και αντίθετα, ο Jacques Lacarrière έγραψε το θαυμάσιο ποιητικό αφήγημα *Τα παιδικά χρόνια του Ίκαρου*³, μαγεμένος από τον μύθο του ανθρώπου που τόλμησε, με τη βοήθεια του πατέρα-του Δαιδάλου, σχεδιαστή και κατασκευαστή του Λαβυρίνθου, να βάλει φτερά και ν' ανέβει ψηλά. (Αντίστιξη: *Λαβύρινθος – φυλακή / φτερά απελευθέρωσης*).

Με τα παραπάνω, δεν αναφέρομαι βέβαια σε κάτι καινούριο. Μιλώ για πράγματα σχεδόν αυτονόητα στους κοινούς τόπους του πολιτισμού μας. Βρισκόμαστε λοιπόν (ή βρισκόμασταν ως πρόσφατα) στο πεδίο του αυτονόητου, σε ό,τι αφορά τουλάχιστον το χώρο των ανθρωπιστικών κύκλων, με τους οποίους είμαστε υποθέτω λίγο-πολύ εξοικειωμένοι. Αλλά, όπως λέμε συχνά, το αυτονόητο χρειάζεται να το ξαναφέρνουμε στη μνήμη ή να το επανεπινοούμε, κάθε φορά που για κάποιους λόγους το αφήνουμε στην άκρη, όπως καλή ώρα τώρα, που η Ελλάδα έχει χάσει κι εδώ και αλλού, πολλά από τα θετικά χαρακτηριστικά της Ιστορίας της και παραπέμπει μεταφορικά σε κάτι, που πάντως δεν θυμίζει παράδεισο, σαν κάποτε που ακούγεται ότι... δέναν, λέει, τα σκυλιά με τα λουκάνικα! (Το λέω αυτό όχι χωρίς κάποια ειρωνεία...).

Όταν λοιπόν γίνεται λόγος για παράδεισο, στη σημασία που παίρνει συχνά η λέξη με γήινες και όχι υπεργήινες αναφορές, έρχεται στο νου μου αντιπαραθετικά η φράση του Jean-Paul Sartre, «Η κόλαση είναι οι Άλλοι». Και προφανώς, για τον Γάλλο στοχαστή, η κόλαση

εδώ δεν ορίζεται κατ' ανάγκη με γεωγραφικούς όρους εθνικισμού διαφορετικών φυλών ή λαών, όπου οι «Άλλοι» θα κατοικούσαν εκτός των δικών μας τειχών, αλλά προσδιορίζεται μέσα σε κάποιους ενδόμυχους χώρους επικοινωνίας. Θυμίζω ότι η φράση αυτή αποτελεί κεντρική ρίζα του θεατρικού του έργου *Κεκλεισμένων των θυρών* (*Huis clos*). Έχει κι αυτό τη σημασία του: Το κλειστό, σε αντίθεση με το ανοιχτό. Δανείζομαι την αναφορά στηριγμένος σ' ένα καίριο θέμα της συνάντησής μας, όπου ζητούμενο σημαντικό είναι μεταξύ άλλων οι ανοιχτές θύρες μεταξύ ανθρώπων και λαών: Μιλούμε για τοπίο συχνά δυσδιάκριτο, παρότι πάλι θεωρητικά και πρακτικά αυτονόητο στην οικουμενικότητά του, μ' ένα πλήθος κοινόχρηστων πλέον όρων, όπως: παγκόσμιο χωριό, πολυδιάστατος άνθρωπος, πληθυντικότητα όψεων, πολυμορφισμός καταστάσεων, κρεολοποίηση σχέσεων, παγκοσμιοποίηση της κουλτούρας κλπ.

Επειδή το θέμα μας αγγίζει πράγματι ένα τεράστιο πεδίο και κοινός μας τόπος εδώ μέσα είναι, θέλω να πιστεύω, η λογοτεχνία ως τέχνη του συμβολικού και μαζί χειροπιαστού με αφετηρία τον χωρόχρονο όπου μας έλαχε η μοίρα να ζήσουμε, επιτρέψτε μου να σχολιάσω επιλεκτικά κάποια αποσπάσματα:

- (α) Από το *Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά* του Νίκου Καζαντζάκη⁴ και
(β) Από το βιβλίο του Jacques Lacarrière, *Το Ελληνικό Καλοκαίρι. Μια καθημερινή Ελλάδα 4000 ετών*⁵.

Και τα δύο αυτά έργα έχουν κάποιες υποδόριες συνιστώσες, όπως την εν μέρει καθημερινότητα τούτης της χώρας, την πολυαίωνα ριζιμιά της πραγματικότητα αλλά και τα πετάγματα των υπερβάσεων εκείνων που, χωρίς να προδίδουν αυτή την πραγματικότητα, υπερβαίνουν κοντόθωρες αντιλήψεις και πρακτικές.

Λοιπόν, ο γέρο-Μουστογιώργης, παππούς του αφηγητή Καζαντζάκη, δε χωρά με τίποτε ό,τι θα ονομάζαμε σωματότυπο της ψυχής του μέσα στα στενά όρια του χωριού του και περιμένει επιτακτικά να γνωρίσει, με ιστορίες και παραμύθια, τον μακρινό του σε χώρο και χρόνο κόσμο και το ίδιο το πρόσωπο που θα τον εισαγάγει στα μυστικά αυτού του κόσμου. Ο «ξένος» εδώ είναι ανοιχτός στις δυνατότητες να πάψει να είναι απλός «μουσαφίρης» με τις ιστορίες που θα διηγηθεί στον παππού. Οι αφηγήσεις του, έστω και ευχάριστα αποδεκτές ως παραμύθια, θα καταφέρουν και τον ξένο άνθρωπο να κάνουν «δικό» και τον μακρινό μέγακοσμο να γίνει ένα με τον μικρόκοσμο του χωριού. (Σελ. 62). Θυμάμαι τον Κωστή Παλαμά: «Και η πιο στενή πατρίδα / πλατιά σαν ουρανός».

«Κι άκουγε [ο παππούς] και ταξίδευε μαζί του». Ξέρουμε πόσο μια απλή αφήγηση μπορεί να μεταλλάσσεται σ' ένα πανέμορφο μακρινό ταξίδι φαντασίας – και του αφηγητή και του ακροατή/αναγνώστη. Ας θυμηθούμε τον Θρακιώτη Βιζυηνό, από «Το μόνον της ζωής του ταξίδιον»⁶...

Μερικά χρόνια νωρίτερα γράφτηκε κι ένα θαυμάσιο πεζό ποίημα του Baudelaire, ως «νοσταλγία του αγνώστου». Διαβάζω ένα του απόσπασμα: «Γνωρίζεις αυτή την πυρετώδη αρρώστια που μας πιάνει μέσα στις κρύες μιζέριες, αυτή τη νοσταλγία της χώρας που αγνοείς, αυτή τη νοσταλγία της περιέργειας; Είν' ένας τόπος που σου μοιάζει, όπου όλα είναι όμορφα, πλούσια, ήσυχα και τίμια, όπου η φαντασία έχτισε και στόλισε μια δυτική Κίνα, όπου η ζωή είναι γλυκιά να την αναπνέεις, όπου η ευτυχία παντρεύεται με τη σιωπή. Είν' εκεί που πρέπει να ζήσεις, εκεί που πρέπει να πεθάνεις»⁷.

Η φράση του γέρο-Μουστογιώργη, «Θα μείνεις κι αύριο, δε φεύγεις, έχεις κι άλλα να πεις», έρχεται να μας δείξει δυναμικά, με πλάγιο τρόπο, αυτό που κρυφοκαίει στον παππού τα κατάβαθα: Ο άλλος κόσμος, ο μακρινός, μπορεί και να γίνει δικός σου κατ' αντανάκλαση ή ποιητική εξουσιοδότηση, απ' αυτόν που έρχεται να σου τον αποκαλύψει, έστω και αν (ή

μάλλον κυρίως γιατί) η αλήθεια του είναι μακριά από την ορατή του πραγματικότητα. Ξέρουμε άλλωστε από τη θεωρία και την πρακτική της τέχνης ότι το να αρνείσαι το ρεαλισμό δεν σημαίνει κατ' ανάγκη ότι απαρνείσαι και την πραγματικότητα της ζωής - ή ότι το «Μια φορά κι έναν καιρό» λειτουργεί σαν πίστα απογείωσης για το ταξίδι, όπου, εν πάση περιπτώσει, το όχημα του πετάγματος θα προσγειωθεί συνειδητά στον ξένο προς αναζήτηση και γνωριμία τόπο ή, το πιθανότερο, θα επιστρέψει ο ταξιδιώτης κάποια στιγμή εκεί απ' όπου κάποτε ξεκίνησε. .

Διαβάζω Albert Camus: «Ο Οδυσσέας με την Καλυψώ, μπορεί να διαλέξει ανάμεσα στην αθανασία και στη γη της πατρίδας του. Διαλέγει τη γη και τον θάνατο μαζί της. Ένα τόσο απλό μεγαλείο μάς είναι σήμερα ξένο»⁸.

Θα' λεγα λοιπόν ότι ο παππούς του αφηγητή Καζαντζάκη, νοερός απόγονος του μακρινού Οδυσσέα, αποζητά εδώ επίμονα το ταξίδι των αφηγήσεων χωρίς να πάψει να είναι ο Κρητικός ή Έλληνας εαυτός του. Έχει κι αυτός το «απλό μεγαλείο» ν' αποδέχεται και το μακρινό ταξίδι προς τη φαντασματική θεά Καλυψώ και, αν μιλούσαμε σήμερα μετωνυμικά, να επιλέξει την περιπέτεια μ' ένα καράβι που να λέγεται κι αυτό «Καλυψώ», έχοντας κοσμογυρισμένο καπετάνιο του κάποιον Cousteau, για το απέραντο θαλασσινό αλώνι της γης.

Κι όλα τούτα, μέσα στο χωριό και το «πατριαρχικά» αιώνιο σπίτι του, με το τζάκι, το λυχνάρι και τα σχετικά της κάθε μέρας χρειαζόμενα... Μιλούμε για μια εικόνα που αντιστοιχεί σχεδόν απόλυτα σε μια σταθερή αλήθεια της λογοτεχνίας: Ότι έργα σαν αυτό του Καζαντζάκη ή και άλλων ομοειδών συγγραφέων του κόσμου τούτου, συναδελφώνουν εξαιρετικά τα βιώματα κάποιου βαθιά δεμένου με τη γη και τη γλώσσα του αλλά και μαζί ανοιχτού στα μεγάλα όνειρα/μύθους και φανερώματα και πανάρχαια μυστικά της ζωής. Μυστικά που περιμένουν κάθε φορά τον ξεχωριστό άνθρωπο να τα μορφοποιήσει, φωτίσει, μεταδώσει⁹.

Μια παραπλήσια αλήθεια συναρτημένη με την προηγούμενη, είν' εκείνη της ουσιαστικά ποιητικής αίσθησης των πραγμάτων, όπως αυτή συμπυκνώνεται ας πούμε στη φράση «Όλα τα βλέπει ο Ζορμπάς, κάθε μέρα, για πρώτη φορά». (Σελ. 63)

Και δε μπορώ να μη συναρτήσω τελικά τη φράση τούτη, μ' έναν άλλο στίχο του Παλαμά: «Στα πάντα δυσκολόβρετο κοιμάται ένα τραγουδί». Ε λοιπόν, το ξύπνημα του τραγουδιού της ζωής συνοδεύεται από το σαντούρι με τον ξέφρενο χορό του Ζορμπά και στην κινηματογραφική συνέχεια του σημερινού alter ego του, Anthony Quinn: Κάτι που απηχεί το πολυσύνθετο πλέγμα των ανταποκρίσεων μεταξύ του εντόπιου γηγενούς και του υπερτόπιου – υπερεθνικού κύκλου συνανθρώπων δεδομένων.

Το ξύπνημα λοιπόν αυτό, σωματικά και βαθύρριζα, του ταξιδιού της ζωής και η οικειοποίησή του από παγκοσμιοποιημένες όπως ο κινηματογράφος μορφές τέχνης, έρχεται να καταδείξει, με άλλον τώρα τρόπο, ότι περίπου είπαμε πιο πάνω: πως δηλαδή ο πραγματικός ή φαντασιακός Ζορμπάς, αναγνωριζόμενος εμβληματικά στο πρόσωπο κάποιου «ξένου» ηθοποιού, έρχεται ουσιαστικά να καταργήσει φραγμούς και παρωπίδες που διαφοροποιούσαν άλλοτε επικίνδυνα το *εδώ* και το *αλλού*, μαζί με το εγώ και τον μακρινό άγνωστον Άλλον: όπου ο «ξένος» αυτός θα μπορούσε να είναι κάλλιστα και ο Άλλος εσύ. Το λέει ευθύγραμμα ο Χρήστος Ροζάκης στο κείμενό του με τίτλο «Ξένος, ο άλλος μου εαυτός»¹⁰. Το μεταγενέστερο συρτάκι του Ζορμπά/Anthony Quinn, θεοδωρακικό μουσικοχορευτικό υποκατάστατο της κίνησης ενός αρχικά ελληνικού σώματος, κατακτά το παραλλαγμένο έστω αντίβαρο μιας διεθνοποιημένης κουλτούρας, με προϊούσα επιτάχυνση αντίστοιχη θα λέγαμε του ρυθμού με τον οποίο χορεύεται το συρτάκι.

Βέβαια ο Καζαντζάκης ίσως να μη φανταζόταν ποτέ μια τέτοια εξέλιξη. Αλλά εδώ έχει νομίζω κατ' αρχήν σημασία η πρωταρχή της μετάβασης από μια μυθιστορηματική ελληνικότητα γραφής και «κρητικής ματιάς», προς μια διαδικασία μαζικού σφετερισμού

ενός λογοτεχνικού επιτεύγματος, που κατηφορίζει, όχι κατ' ανάγκην αρνητικά, προς περιοχές λαϊκής, με την καλή σημασία, κουλτούρας.

Επ' αυτού, σημειώνω τρεις παραπομπές περιθωρίου, που σημειολογούν την τύχη και του μυθιστορήματος αυτού και της ταινίας του, με τη μουσική της...

1. Το 1954 το εν λόγω έργο του Καζαντζάκη βραβεύτηκε ως το καλύτερο ξένο μυθιστόρημα εκείνης της χρονιάς στη Γαλλία.
2. Υπενθυμίζω απλώς, για λόγους συντομίας, την αναγνωρισμένη διεθνώς αξία του σκηνοθέτη της ταινίας Μιχάλη Κακογιάννη.
3. Ο Μίκης (ή «Ουρανομίκης» – όπως ειπώθηκε!) Θεοδωράκης, δήλωσε κάποτε: «Όταν βρίσκομαι στην Ελλάδα, νιώθω σαν ένα υπερωκεάνιο μέσα στη λίμνη των Ιωαννίνων». Δεν έχουμε παρά να θυμηθούμε π.χ. το *Canto general* σε στίχους Neruda, κυριολεκτικά υπερατλαντικό/υπερεθνικό επίτευγμα υψηλής λαϊκής τέχνης.

Τα σχόλια δικά σας, προς πάσα κατεύθυνση. Και για τους τρεις πάντως, Καζαντζάκη, Κακογιάννη, Θεοδωράκη, το λιγότερο που μπορούμε να πούμε είναι ότι αναπνέουν και αναπνέονται άνετα όχι μονάχα στον τόπο τους αλλά και στις μεγάλες γειτονιές του κόσμου, με όρους προωθημένης πολυτέχνης συνέκφρασης.

«Όλα τα βλέπει ο Ζορμπάς, κάθε μέρα, για πρώτη φορά». Πού αλλού να συναντιέται μια τέτοια φόρμουλα παρά σ' αυτό που ονομάζουμε πρωταρχικά και κορυφωτικά *Ποίηση*; Πού αλλού παρά εκεί όπου οι λέξεις μέσα στα πράγματα και τούτα μέσα στις λέξεις, περιμένουν κάθε φορά μια καινούρια γέννα σ' ένα νέο φωτεινό ξημέρωμα, με αφετηρία και υπερβαίνοντας καθιερωμένα γλωσσικά και άλλα συλλογικά σχήματα (συν)ύπαρξης, τα οποία καταναγκάζουν και δεν απελευθερώνουν; Επομένως, που διανοίγουν ορίζοντες και πετάγματα σε μέρη αλαργινά, σαν εκείνα που ονειρευόταν ο Ίκαρος;

Ο Ίκαρος ακριβώς λειτουργεί βασανιστικά και στον Jacques Lacarrière, που έζησε την Ελλάδα («του φωτός και της σκιάς», όπως λέει κάπου) όσο λίγοι ξένοι διανοούμενοι, σε σημείο μάλιστα που μόνο ξένος γι' αυτήν τη χώρα να μην μπορεί να θεωρηθεί. Απόδειξη, μεταξύ άλλων, η έννοια του *αυθόρμητου*: «Σ' αυτήν τη χώρα, η ομορφιά είναι αυθόρμητη, δεν είναι φτιαγμένη με υπολογισμούς, με μεγαλεία ή με επιτήδευση, αλλά με αέναη ευτυχία στις πιο καθημερινές λεπτομέρειες. Είναι δηλαδή φτιαγμένη από ό,τι ο άνθρωπος αντικρίζει κάθε μέρα της ζωής του: ξερολιθιές ασβεστωμένες στην κορυφή, προσκυνητάρια στις άκρες των δρόμων, μπλε σκιά από τα στρογγυλά τραπεζάκια των καφεενέδων, βαμμένα σκαλοπάτια των νησιώτικων σπιτιών, αποξηραμένα μπουκέτα των εκκλησιών, χαίμαλιά των γαιδουριών, ζωγραφισμένα χέρια πάνω σε κάποιους τοίχους να υποδεικνύουν το δρόμο της αλήθειας ή και πολύ συχνά διαφημιστικές επιγραφές και ναϊφ ζωγραφική»¹¹

Ο Οδυσσέας Ελύτης αναρωτιέται στα *Ανοιχτά χαρτιά* του: «Γιατί στο όνομα της πραγματικότητας δεν επιτρέπουμε τίποτε που να την υπερβαίνει;»¹².

Λέω λοιπόν ότι ο Ζορμπάς, συντροφιά με τη Γαλλίδα μαντάμ Hortense π.χ. και ο Lacarrière με τη Φρόσω, τον Ίκαρο και τα φτερά του, σχηματίζουν συμβολικά ένα οιονεί χιαστό σχήμα υπέρβασης συνόρων ή ορίων, χωρίς ν' απαρνούνται την πραγματικότητα του σώματος, της καταγωγής και της εποχής τους.

Ο Paul Valéry έγραψε το φαινομενικά παράδοξο: «Τίποτε το πιο πρωτότυπο, τίποτε το πιο δικό σου, από το να τρέφεται από τους άλλους»¹³. Και ο Lacarrière, με τους «Άλλους», βρίσκεται κυρίως και συνειδητά μέσα στο «Άλλού» της Ελλάδας, χωροχρονικά, χωρίς ο ίδιος να πάψει να έχει το αμφίδρομο συναίσθημα ότι αγαπά μια Ελληνίδα Φρόσω, όντας συγχρόνως και Γάλλος. Αγαπά τη Φρόσω/Ελλάδα/δεύτερη πατρίδα του και αγαπιέται απ' αυτήν. Ωστόσο, δεν την παντρεύεται ούτε όμως και να την απαρνιέται. Κινείται δηλ. διαλεκτικά, φυσιολογικά και στο ριζιμίο μεδούλι της γαλλικής του πρωταρχής και στα κεκτημένα μιας κουλτούρας εξωστρεφούς, ερωτοκεντρικά¹⁴, συναισθηματικά, διανοητικά

στραμμένης προς ό,τι πολυσύνθετο ο Ελληνισμός κατάφερε να καλλιεργήσει στους ανθρώπους, εδώ και πολλούς αιώνες τώρα...

Η Φρόσω μπορεί κάλλιστα να παραπέμπει φαντασιακά στην ίδια την Ελλάδα ή Ελληνίδα Ελένη. Η λογοτεχνία, όπως ξέρουμε, με τις λέξεις-σύμβολα και τα συμφραζόμενά της, μας παρέχει γενναιόδωρα αυτό το δικαίωμα συναρτήσεων...

«... Ο καφετζής που μ' έβλεπε να χάνομαι κάθε χρόνο ανάμεσα σε Νοέμβρη και Ιούνη, δε φαινόταν να καταλαβαίνει ότι έφευγα, ότι πήγαινα στο σπίτι μου, στη Γαλλία. Γι' αυτόν, σπίτι μου ήταν στην Ελλάδα. "Πότε θα την παντρευτείς" Μου είπε μια μέρα." Ένα τόσο όμορφο κορίτσι! Και να το ξέρεις, σε αγαπάει!"»¹⁵.

Διαβάζω επιπλέον: *«Αγνοώ πάντα τι ακριβώς θέλει να πει η λέξη κουλτούρα, Ξέρω μονάχα ότι για μένα δεν είναι μια λέξη αλλά ένας τρόπος ζωής και ότι σε σχέση με το ελληνικό θέατρο¹⁶, δε θα μπορούσε να προσκολληθεί μόνο στο κείμενο, μόνο στο βιβλίο. [...] Για μένα κουλτούρα δεν υφίσταται άλλη από τη βιωμένη – εκεί όπου αυτό που ονομάζουμε γνώση είναι εσωτερική μετάλλαξη των κυττάρων, σωματική μάθηση, σπλαχνική, των συγκινήσεων και των τραγουδιών του σώματος...»¹⁷.*

Παρακάτω, ο συγγραφέας σε προκαλεί «να τα μιλάς αυτά τα κείμενα παρά να τα διαβάζεις» ή αλλιώς, λέμε εμείς, να κινείσαι με αφειδώλευτη οικειότητα μέσα τους.

Αυτή τη βαθυσήμαντη περί κουλτούρας αντίληψη, όσο κι αν φαίνεται περίπου ευνόητη πια σήμερα, θεωρώ ότι θα έπρεπε, σε επίπεδο παιδείας και εκπαίδευσης, να την έχουμε διαφοροποιήσει ευεργετικά από την εν τη πράξει παλαιότερη αντίληψη, η οποία σχεδόν ταυτίζε ή ταυτίζει ακόμη την κουλτούρα με τη σχολαστική ή σχολιαστική, ξόφραση, ρηχή γνώση, εκείνην όπου π.χ. το φαίνεσθαι των προς τα έξω εκδηλώσεων, σχολικών ή κοινωνικών, είχε και έχει εν πολλοίς, ως μη όφειλε, μεγαλύτερη αξία από το όποιο ουσιαστικό μόρφωμα που ενσαρκώνεται μέσα σου με τα διαβάσματα ας πούμε και τις εκλαμπιακές μοχλεύσεις πολιτισμού, που σου μεταφέρει ή σε αγκαλιάζει ό,τι ονομάζουμε μονολεκτικά *Παιδεία*.

Σ' αυτό το πλαίσιο, σας μεταφέρω μια μικρή ενδεικτική φράση του Albert Camus, από το έργο-του *L' Ete*¹⁸, στο κεφάλαιο «L' exil d' Hélène» (Η εξορία της Ελένης, δηλ. μεταφορικά, της ομορφιάς). Μια φράση που συμπυκνώνει εν ολίγοις μερικές βασικές αρχές της αρχαίας ελληνικής κληρονομιάς: *«Η αναγνωρισμένη άγνοια, η άρνηση του φανατισμού, τα όρια του κόσμου και του ανθρώπου, η ομορφιά, τέλος, ιδού το πεδίο όπου θα συναντήσουμε τους Έλληνες».*

Η λέξη *συνάντηση*, εδώ, είναι προφανώς ταυτόσημη με την επικοινωνία, δηλ. ένα λόγο με δύο τουλάχιστον φωνές: όπου πάντως οι έννοιες της διαφορετικότητας και του διαλόγου μεταξύ των φωνών, κρατούν σε απόσταση μια κάποια μονολιθικότητα ή κάτι το μονόχρωμο μιας εθνικής ή μάλλον εθνικίζουσας πολιτισμικής ταυτότητας, αφού συντηρούν τη θέληση όχι τόσο μιας αποστασιοποίησης ή ρήξης ανάμεσα στο *εμείς* και το *εκείνοι*, όσο μιας συνεύρεσης / συ-ζήτησης ανάμεσα στο *εγώ* και το *εσύ*. Το *εγώ* και το *εσύ*, μας λέει ο κοινός (και πάντως αρκετά ελευθερωμένος) νους, η γλωσσολογία, η θεωρία της λογοτεχνίας¹⁹, κινούνται μέσα στην αμοιβαιότητα των διαλογικών σχέσεων: όπου το *εσύ* μπορεί να είναι και είναι εναλλακτικά, ο άλλος *εγώ*.

Στην περίπτωση μας, το *εγώ* και το *εσύ* εναλλάσσονται εσωτερικά, δυνητικά, ανάμεσα στον παππού του Καζαντζάκη και στον άγνωστο μουσαφίρη του που τον θέλει ν' αφηγείται ιστορίες απ' όλο τον κόσμο, όσο κι ανάμεσα στον αφηγητή Lacarrière και στην πολυαίωνη ανθρωπογεωγραφία της Ελλάδας, από τον Αισχύλο ίσαμε τους χωρικούς της Κρήτης και την όμορφη Φρόσω, που ζει στα Παλούκια, απέναντι της Σαλαμίνας. Ο ένας ερωτεύεται τον άλλο, χωρίς όμως τελικά να παντρευτούν: Με όρους σημειολογίας, κρατούν θα λέγαμε

ασυνείδητα το αναφαίρετο εν πάση περιπτώσει δικαίωμα της διαφοράς τους ή την πολυμορφία νοημάτων της εθνοκαταγωγής τους²⁰.

Η «Χαρά», η κόκκινη βάρκα του μπάρμπα-Γιώργου, μπορεί να τους ταξιδεύει στο άπιαστο όραμα κάποιων ελπίδων ευτυχίας, που πάντως δεν οδηγεί στον απόλυτο εξισωτισμό των βιωμάτων τους, όπως θα το εννοούσε π.χ. το παλιό τραγούδι «Πάμε στο άγνωστο...». Έτσι κι αλλιώς, ο καθένας τους κουβαλά τη δικιά του εν πολλοίς αυτοπροσδιορισμένη, λόγω γλώσσας και καταγωγής, πορεία ζωής. (Τονίζω ιδιαίτερα το «γλώσσας», αφού κάθε γλώσσα, όπως ξέρουμε, μορφοποιεί έναν ιδιάζοντα εκάστοτε σχηματισμό σκέψης και κοσμοαντίληψης, παρά τις όποιες υπερσύνορες πολιτισμικές οσμώσεις).

«Ό,τι η καρδιά επιθυμεί, έγραφε ο Claudel, μπορεί πάντα να συμπεκνωθεί στη μορφή του νερού»²¹. Και το νερό, εδώ της θάλασσας του Αιγαίου ή της Μεσογείου, που ταξιδεύει ονειρικά τους δύο νέους ή μας ταξιδεύει νοερά, παίρνει χίλιες δυο μορφές, καθώς καθρεφτιζόμαστε μέσα του πολυποίκιλα και ανεξάντλητα. Ο μεγάλος Baudelaire έγραφε κάποτε: «Ελεύθερε άνθρωπε, πάντα θ' αγαπάς τη θάλασσα! / Η θάλασσα είναι ο καθρέφτης σου. Ατενίζεις εκεί την ψυχή σου... »²². Και μετά τον δικό μας Σολωμό του «Ύμνου στην Ελευθερία», έρχεται ο Paul Eluard να γράψει, στην καρδιά της γερμανικής κατοχής, με τον ίδιο ακριβώς τίτλο, το ποίημα «Hymne à la Liberté»²³.

Κλείνω με δύο ακόμη ενθυμήματα από τη Γαλλία και την Ελλάδα...

1. Εδώ και πάνω από τριάντα χρόνια, υπάρχει και συνεχίζεται στη γαλλική τηλεόραση μια εκπομπή με τον ελληνικό τίτλο *Thalassa*. Από την τόση διάρκειά της, αποδεικνύεται το πόσο εμπράγματα και ποιητικά (διάβαζε και: ενο-ποιητικά) των πολιτισμών δεδομένα έχει να μας αποκαλύψει το τεράστιο και αβυθομέτρητο υγρό στοιχείο. Χαρακτηριστικό ας πούμε είναι το τραγούδι του Ελληνογάλλου «μέτοικου» Georges Moustaki με τίτλο *La Méditerranée*, μια θάλασσα κοινή και για τις δύο χώρες και φυσικά για όλες τις άλλες που διαβρέχονται γύρω της.
2. Θυμόμαστε την μυθολογική ανοιχτοσύνη του Γιώργου Σεφέρη, από τη συλλογή του *Μυθιστόρημα*: «Τη θάλασσα τη θάλασσα, ποιος θα μπορέσει να την εξαντλήσει». Ο άλλος μεσογειακός Logca έγραφε: «Και το τραγούδι του νερού / μένει αιώνιο. [...] Άκουσε το ποίημα του νερού ανάμεσα στις λευκές»²⁴

Δε βρίσκω λοιπόν για το σημερινό μου σημείωμα πιο κυρίαρχο και ατελεύτητο σημειολογικά στοιχείο, απ' αυτό του νερού και της θάλασσας, για να το ταιριάσω με το ζήτημα της διαπολιτισμικότητας και της Ελλάδας μέσα στη λογοτεχνία – και όχι μόνο. Ενέταξα επ' αυτού κεντρικά τη Γαλλία, για πολλούς ευνόητους από την Ιστορία λόγους, που έγιναν και προσωπικά δικοί μου λόγοι, εδώ και πολλά χρόνια²⁵.

Τώρα, εάν η κόκκινη βάρκα «Χαρά» του Lacarriège παραπέμπει υποτίθεται σ' ένα πραγματικό σκαρί μνήμης του συγγραφέα, σημειώνω ότι υπάρχει κι άλλο ένα φανταστικό πλεούμενο, όπως το συμβολικό εκείνο του Ρώσου εθνολόγου Vladimir Propp, ίσως πιο ενδιαφέρον από το πρώτο, υπαινικτικότερα συναρτημένο με τη γραπτή και μεταμοντερνίζουσα αντίληψη περί λογοτεχνίας...

«...Ο Μάγος κατεβαίνει στην παραλία, ζωγραφίζει μια βάρκα πάνω στην άμμο και λέει:
- Λοιπόν, φίλοι μου, βλέπετε αυτή τη βάρκα; - Τη βλέπουμε. – Καθήστε μέσα!»²⁶.

Επέλεξα αυτή τη φράση για να υπενθυμίσω το προφανές, ότι το θέμα που μας ενδιαφέρει διαπερνά υπαρβαίνοντας την Ελλάδα, τη Γαλλία και τον φωτορεαλισμό τους.

Απλώς Γαλλία και Ελλάδα καθρεφτίζονται πολύπλευρα η μια μέσα στην άλλη, με ορατή πιστεύω την εξακτίνωσή τους προς την παλαιότερη και σύγχρονη διαπολιτισμικότητα: Εδώ, μέσω της θάλασσας²⁷.

Ξεκινήσαμε πάντως από κάποια στεριά. Έτσι δεν μπορώ να μην καταλήξω πάλι με τον Lacarrière, που δείχνει επίμονα την... «Ελλάδα την τόσο απαραίτητη για τις αντιλήψεις μας και για την αρμονία μας...»²⁸.

Σημειώσεις

1. André Gide, *Marche turque* (Τουρκική πορεία; Τουρκικό εμβατήριο; Τουρκικό σύνορο;) Παράθεμα από τον Γιώργο Σεφέρη: «Δύο πτυχές της πνευματικής επικοινωνίας Γαλλίας και Ελλάδας» (Μετάφραση από τα Γαλλικά, Νάσου Δετζώρτζη), *Δοκίμες*, 3^{ος} τόμος, «Παραλειπόμενα (1932-1971)», Ίκαρος 1992, σ. 345.
2. Jean-Louis Barrault, *Comme je le pense*. Idées/Gallimard 1975, σ. 111. – Σημειώνω παράλληλα κι ένα ενδιαφέρον ταξιδιωτικό κείμενο του Roland Barthes με τίτλο «Στην Ελλάδα» (1944), περ. *Η Λέξη*, αφιέρωμα: «Ταξίδια στην Ελλάδα», τ. 127 / 1995, σσ. 311-319. Η μετάφραση δική μου.
3. Jacques Lacarrière, *Τα παιδικά χρόνια του Ίκαρου*, μετφρ. Κατερίνα Αγγελάκη-Ρουκ, Πατάκης 1997.
4. Νίκου Καζαντζάκη, *Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*, Εκδ. Καζαντζάκη 1973 (7^η έκδ.)
5. Jacques Lacarrière, *Το Ελληνικό Καλοκαίρι. Μια καθημερινή Ελλάδα 4000 ετών* (1975). Μετφρ. Ιωάννα Χατζηνικολή, Φοίβος Αρβανίτης. Εκδ. Χατζηνικολή 1980.
6. Βλ. Γ. Μ. Βιζυηνός, *Νεοελληνικά διηγήματα*. Επιμ. Παν Μουλλάς. Εκδ. Εστίας, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη 1994, σσ. 168-201.
7. Βλ. στο βιβλίο της σημείωσης 9, σελ. 77. -
8. Albert Camus, *L'Été*, Gallimard 1954, κεφ. «L' exil d' Hélène», σ. 115.
9. Για το θέμα του *Άλλου* και του *Άλλού*, βλ. στο: G. Bussac, *L' Autre et l' Ailleurs par les textes*. Anthologie. Έκδ. Bréal 1992. Όπου, μεταξύ άλλων, επιλέγονται κείμενα των: Ομήρου, Αισχύλου, Πλάτωνος, Λουκρητίου, Τακίτου, Marco Polo, Racine, Montaigne, Rousseau, Montesquieu, Chateaubriand, Baudelaire, Loti, Nerval, Flaubert, Verne, Mallarmé, Gide, Cendrars, Céline, Lévi-Strauss κ.ά. Ενδιαφέροντα τα κεφάλαια: «L' Autre est-il accessible?», «L' Ailleurs est-il un rêve?».
10. Χρήστος Ροζάκης, «Ξένος, ο άλλος μου εαυτός», στην ομότιτλη συλλογή 14 κειμένων από διάφορους συγγραφείς, με επιμέλεια Μισέλ Φάις, Πατάκης 1999.
11. J. Lacarrière, *Ερωτικό λεξικό της Ελλάδας*, Εκδ. Χατζηνικολή 2001, σσ. 153-154.
12. Οδυσσεάς Ελύτης, *Ανοιχτά χαρτιά*, Αστερίας 1974, σ. 102.
13. Paul Valéry, *Variété III*, Gallimard 1936, σ. 253.
14. Βλ. π.χ. Jacques Lacarrière, *Ερωτικό λεξικό της Ελλάδας*, Μετφρ. Χάρης Παπαδόπουλος, Εκδ. Χατζηνικολή 2001 (*Dictionnaire amoureux de la Grèce*, Εκδ. Plon 2000). «Ερωτικό» εδώ, βεβαίως, δεν είναι συνώνυμο του γαλλικού «érotique». Διαβάζω από την εισαγωγή του έργου, όπου γίνεται λόγος για την «Ελλάδα όπως εγώ την έζησα από το πρώτο ταξίδι μου στα 1947 και όπως την γνώρισα όταν ήμουν ακόμα παιδί, από τους αρχαίους ποιητές και συγγραφείς της: μια Ελλάδα που πάει από τον Όμηρο ως τον Σεφέρη, από τον Ορφέα ως τον Τσιτσάνη μέσα από φωνές, ποιήματα, τραγούδια και έργα, που εδώ και τόσα χρόνια επιλέγω και μεταφράζω. Μια Ελλάδα που πηγαίνει επίσης από τον Αναξαγόρα ως το ζειμπέκικο, από την Σαπφώ ως τον Σικελιανό, από τα αμυγδαλωτά ως τα παξιμάδια, από τα ακριτικά τραγούδια ως τα ρεμπέτικα. Περνώντας από τον Ηρόδοτο, τον Διγενή Ακρίτα, τον Μακριγιάννη και τον Αγγελόπουλο. Με δύο λόγια, ένα ταξίδι προσωπικό, ποιητικό, ιστορικό, γεωγραφικό και... γαστρονομικό στη χώρα των ατελείωτων γνώσεων και γεύσεων, την Ελλάδα. [...] Εδώ δεν παρουσιάζεται η Ελλάδα, αλλά η Ελλάδα μου, που ονειρεύομαι στα εφηβικά χρόνια μου, [...] που κατά κάποιον τρόπο την παντρεύτηκα. [...] Βιβλίο απολογισμός των χρυσών γάμων μου με την Ελλάδα...» (σσ. 9-10). – Ένα ενδιαφέρον κεφάλαιο για το θέμα μας καλύπτει το λήμμα: «Ταξίδια και ταξιδιώτες» (σσ. 441-451), με αναφορές σε «συγγραφείς, καλλιτέχνες, διπλωμάτες, σοφούς και αρχιτέκτονες που άρχιζαν ν' ανακαλύπτουν και να διασχίζουν την Ελλάδα στις αρχές του 19^{ου} αιώνα...»
15. *Όπ. παρ.*, σ. 215.
16. Ως φοιτητής στη Σορβόνη, ο συγγραφέας υπήρξε μέλος θεατρικής ομάδας φοιτητών, που παρουσίασαν με επιτυχία αρχαίες ελληνικές τραγωδίες, σε Γαλλία και Ελλάδα. Εμπειρίες απ' αυτό το γεγονός, μετέφερε και στο εδώ βιβλίο του.
17. *Όπ. παρ.*, σελ. 131.
18. Albert Camus, *όπ. παρ.* σ. 117.
19. Βλ. π.χ. συγγραφείς όπως ο Em. Benveniste, ο M. Bakhtine, ο H. Meschonnic κ.ά.

20. Κάτι που πάντως δεν τον εμποδίζει να γράψει, αναφερόμενος π.χ. στον Βασίλη Βασιλικό: «Τον γνωρίζω, τον συναναστρέφομαι εδώ και τόσον καιρό που στην πραγματικότητα αναρωτιέμαι μήπως είχαμε γνωριστεί πριν γεννηθούμε ακόμα! Ναι, όσο το σκέφτομαι, τόσο βεβαιώνομαι ότι πολύ πιθανόν είναι να έχουμε ζήσει πλάι πλάι στο Βυζάντιο...» (Από το *Ερωτικό λεξικό της Ελλάδας*, σ. 85)
  21. Paul Claudel, *Connaissance de l'Est*, (1905) Gallimard 1972, σ. 64.
  22. Charles Baudelaire, *Les Fleurs du Mal*, «L'Homme et la mer»: «Homme libre, toujours tu chériras la mer! / La mer est ton miroir; tu contemples ton âme...» (*Oeuvres complètes, L'Intégrale*, Seuil 1968, σ.52) – Αυτό το «ελεύθερο» περικλείεται ας πούμε σ' ένα μουσικολυρικό σχήμα των Γκάτσου και Χατζιδάκι: «...αδελφή μου εσύ, θάλασσα, που σ' αγαπώ!» ή πολλαπλασιαστικά και πολυσυμβολικά, στη γενικότερη ποιητική και εικαστική δημιουργία του Οδυσσέα Ελύτη. Για παράδειγμα: «Ανεμόεσσα κόρη ενήλικη θάλασσα»... «Έχοντας ερωτευθεί και κατοικήσει αιώνες μες στη θάλασσα...» (*Το Φωτόδεντρο*). Θυμάμαι ακόμη, μεταξύ πολλών άλλων, το τραγούδι-μπαλάντα «...Θάλασσα πικροθάλασσα, γιατί να σ' αγαπήσω!» (από τον «Σεβάχ τον θαλασσινό») των Παπαδόπουλου και Λοϊζου.
  23. Paul Eluard, «Hymne à la Liberté», στο έργο του *Poésie et Vérité*, Gallimard 1942. Πρόκειται για ένα από τα αριστουργήματα της αντιστασιακής ποίησης.
  24. Federico García Lorca, *Ποιητικά Απαντα*, τ. Β'. Εκάτη 1997, σ. 49, μετφρ. Κοσμάς Πολίτης.
  25. Μια γενικότερη ενημέρωση για την πνευματική παρουσία της Γαλλίας στα νεότερα ελληνικά δεδομένα και δρώμενα, βλ. π.χ. στον Pierre Burney, «La langue et la culture françaises dans la Grèce actuelle», in *Le Français moderne*, Ιαν. 1961, σσ. 7-28. – Επίσης, Georges Katsimbalis, *Bibliographie hellénique... de poètes comme...Erédia, Baudelaire, Maeterlinck, Verhaeren, Verlaine, Rimbaud., Mallarmé, Valéry*.
  26. Vladimir Propp, *Μορφολογία του Παραμυθιού*, Εκδ. Καρδαμίτσα 1987. [*Morphologie du Conte*, Seuil / Poétique, 1973].
  27. Σε επίπεδο λαϊκής αφηγηματολογίας, παραπέμπω πρόχειρα στη συλλογή του Bernard Clavel, *Légendes de la mer*. Hachette/Le Livre de poche 1975, (σειρά «Contes et merveilles»), με 19 ιστορίες απ' όλο τον κόσμο - και την Ελλάδα.
- Από το *Ερωτικό λεξικό της Ε*